

YANGI O‘ZBEKISTONNING AVTOTRANSPORT KORXONALARIDA MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

**ABDULLAYEV XURSHIDJON
NAZRULLO O‘G‘LI**

Toshkent moliya instituti mustaqil
tadqiqotchisi

abdullaev_xurshidjon@mail.ru

[https://doi.org/10.47689/STARS.univer-](https://doi.org/10.47689/STARS.university-5-p86-90)
sity-5-p86-90

Anotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimizda xizmat ko‘rsatuvchi avtotransport korxonalarida moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga o‘tish va o‘tish jarayonlarida yuzaga keladigan tartiblar o‘rganilgan. Shuningdek, transport korxonalarini moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida daromadlari qayd etilishining ba’zi jihatlari tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: MHXS, avtotransport, korxona, xizmatlar.

Kirish. Transport sohasi mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilmasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, uning yuqori darajada rivojlanishi muhim ahamiyatga egadir. Mamlakatimiz prezidenti Sh.Mirziyoyev ushbu sohaga urg‘u berar ekanlar: “Bu soha — iqtisodiyotning qon tomiri. Transport va logistikani yangi bosqichga olib chiqmasak, iqtisodiyotning barqaror rivojini ta’minlay olmaymiz”¹, — deb ta’kildab o‘tganlar. Yangi O‘zbekistonda aholini va yuk tashish uchun keng tarqalgan transport turi bu avtotransport vositalari hisoblanadi. Aynan shu nuqtai nazardan mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev “O‘zbekistonda bugungi kunda mavjud iqtisodiy salohiyat va imkoniyatlardan samarali foydalanish ob’ektiv zaruratga aylandi, chunki mamlakatning barqaror rivojlanishini ta’minlash va raqobatbardoshligini mustahkamlash masalasi ustuvor vazifalardan biri bo‘lib, shahar jamoat transportini aholiga qulay, arzon, xavfsiz qilib berishimiz kerak”², deb ta’kildaganlar. Buning uchun eng avvalo, avtotransport xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalarni moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, soxaga yangi boshqaruv usullarini qo‘llash hamda xalqaro standartlar asosida buxgalteriya xizmatini tashomillashtirish zarur deb hisoblaymiz.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida olingan ma’lumotlarga ishlov berishda mantiqiy mushohada, adabiyotlarni tanqidiy o‘rganish, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, taqqoslash, ma’lum belgilar asosida klassifikatsiyalash, tizimli tahlil, iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi.

¹ Sh.Mirziyoyev.Transport sohasini rivojlantirish bo‘yicha yig‘ilishdagi nutqi. Xalq so‘zi. №212.29.09.2022 y

² <https://m.kun.uz/news/2019/06/28/shavkat-mirziyoyev-shahar-jamoat-transportini-aholiga-qulay-arzon-xavfsiz-qilib-berishimiz-kerak>.

Natijalar. Bugungi kunda avtotransport korxonalarida moliyaviy hisobotlarni Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida tuzishga ob'yektiv zaruratlar mavjud. MHXS asosida buxgalteriya hisobini yuritish uchun har bir sohaning o'zining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda amalga oshirish zarur hisoblanadi. Dunyo bozoriga chiqish, xalqaro kredit olish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun moliyaviy hisobotni MHXSlari bo'yicha tuzish maqsadga muvofiqdir. Mamlakatimizda MHXSlari asosida moliyaviy hisobot tuzayotgan kompaniyalar soni oshib bormoqda. Chunki moliyaviy hisobotning shaffofligini oshirishga erishish faqat MHXS'larga o'tish orqali amalga oshirilishi mumkin bo'ladi. Shu bois, xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan hujjatlar hamda ilg'or instrumentlar va tajribalardan foydalanish kun tartibidagi dolzarb masalalardan hisoblanadi¹. Xizmat ko'rsatuvchi avtotransport korxonalarida MHXSni qo'llash masalasiga o'tishdan oldin, xizmatlarning iqtisodiy mohiyatini, shuningdek, zamonaviy iqtisodiyotdagi xizmatlarning o'rni va rolini ochib berish bilan bog'liq masalalarga to'xtalib o'tish lozim deb hisoblaymiz. XX asrning oxiridan boshlab ko'pgina mamlakatlar milliy iqtisodiyotida xizmat ko'rsatish sohasi ustun o'rinni egallay boshladi. "Xizmatlar" atamasi yakuniy mahsulot xizmatlar ta'rifiga to'g'ri keladigan faoliyatning ancha keng ro'yxatini o'z ichiga oladi. Deyarli barcha kompaniyalar u yoki bu shaklda xizmatlar ko'rsatadi. Bugungi kunda ishlab chiqarish tabiatining murakkablashuvi, o'sish sur'atlarining tezlashishi va iqtisodiyotda innovatsion va axborot texnologiyalarining rivojlanishi tufayli xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarning ham o'rni ortib bormoqda. Ishlab chiqarishdan farqli o'laroq, xizmat ko'rsatish sohasi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- Xizmatlar moddiy ko'rinishga ega emas va ularni taqdim etish vaqtida darhol iste'mol qilinadi.

- Yakuniy natijaga nisbatan yuqori darajada noaniqlik mavjud.

Ushbu xususiyatlar moddiy ifoda yo'qligi sababli xizmatlar ko'rsatishdan tortib to olingan paytgacha yakuniy natijani baholash bilan bog'liq bir qator qiyinchiliklarni oldindan belgilab beradi.

Yurtimizni geografik xususiyatlari hususan Yevropa va Osiyo mintaqalarini bog'lab turuvchi hududda joylashganligini hisobga olgan holda, transport va logistika xizmatlarini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj doimiy ravishda o'sib bormoqda.

Ma'lumotlarga ko'ra, ushbu sohada xizmat ko'rsatuvchi korxonalar o'z balansida avtotransport parkiga, temir yo'l harakat tarkibiga, har xil turdagi konteynerlarga va yuklarni tashishda foydalaniladigan boshqa ob'yektlarga ega bo'lib, bu ushbu korxonalarning umumiy aktivlarida asosiy vositalarning yuqori ulushini va ularning qiymatiga tuzatishlar sodir bo'lishini belgilaydi. Agar daromadlarni tan olish xususiyatlari haqida to'xtalib o'tilsa, unda ushbu sektorda daromad olishning quyidagi yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish mumkin (1-jadval).

¹ Moliyaviy hisobotning MHXS bo'yicha transformatsiyasi zarurati, mohiyati va bosqichlari. S.Tashnazarov. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. №3 2017y

1-jadval

Transport korxonalari daromad olishi yo'nalishlari

Xizmatlar	Daromadni tan olish
Temir yo'lda yuk tashish	Mazkur xizmat asosan o'z yoki ijaraga olingan harakatlanuvchi tarkibda tashishni tashkil qilishni o'z ichiga oladi. Bu holda transport kompaniyasining ish haqi temir yo'l infratuzilmasi xizmatlariga haq to'lash qiyamatini olib tashlagan holda harakat tarkibini taqdim etish uchun to'lov hisoblanadi. Hisobot davridagi daromad xizmatlar ko'rsatilganda tan olinadi. Amalda, transport korxonalari mijozlarga qayta rasmiylashtirilgan temir yo'l tariflari miqdorini daromad va xarajatlarga kiritish holatlari mavjud. Bizning fikrimizcha, bu mutlaqo to'g'ri emas, chunki bu holda transport kompaniyasi ushbu xavflarni o'z zimmasiga olmaydi. Harakatlanuvchi tarkibni operativ ijaraga berishdan olingan daromad ijara muddati davomida tekis chiziqli usulda tan olinadi. Shuni ta'kidlash kerakki, operatsion lizingdan olingan daromadlarni tan olishning bunday yondashuvi amaldagi 17- son MHXS ga o'zgartirishlar kiritilgunga qadar amal qiladi.
Avtotransportda yuk tashish	Avtotransport xizmatlari yuklarni mijoz tomonidan belgilangan manzillarga transport kompaniyasining shaxsiy avtotransport vositalaridan foydalangan holda, shuningdek, uchinchi shaxslarning avtotransport vositalaridan foydalangan holda tashishni o'z ichiga oladi. Temir yo'l transportiga o'xshash daromad xizmat ko'rsatilganda darhol tan olinadi.
Ekspeditorlik va logistika xizmatlari	Ular yuklarni tashish uchun zarur bo'lgan yuk tashish hujjatlarini tayyorlash va to'g'riligini tekshirish bo'yicha xizmatlar, bojxona rasmiylashtiruvda yordam berish, tovarlarni kuzatish - mijozlarga joylashuvi haqida ma'lumot berish kabi turli xil xizmatlarning keng spektrini o'z ichiga oladi. tovarlarni, marshrutni optimallashtirish va rejalashtirish, tovarlar xavfsizligini, shu jumladan, sug'urta qoplamasini ta'minlash. Ekspeditorlik va logistika xizmatlaridan olingan daromadlar transport kompaniyasi tomonidan belgilangan tariflar bo'yicha xizmatlar ko'rsatilgan hisobot davrida tan olinadi.
Terminal va agentlik xizmatlari	Transport kompaniyasi vositachilik xizmatlarini ko'rsatgan taqdirda, masalan, majburiy temir yo'l xizmatlarini ko'rsatishda O'zbekiston temir yo'llari nomidan agent sifatida ishlaydi. Bunday holda daromad komissiya miqdori sifatida belgilanadi va ushbu xizmatlar ko'rsatilgan hisobot davrida tan olinadi.

Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari (MHXS) qo'llanilishi majburiy xarakterdagi hujjat emas, u tavsiyanoma xarakteriga ega. Kichik yoki o'rta biznes

vakili hisoblangan avtotransport korxonalari MHXSni joriy etishlari majburiy emas. Unda milliy standartlaridagi kabi korxonalar taqdim etishi shart bo'lgan moliyaviy hisobot shakllarini belgilamaydi. MHXSlari moliyaviy hisobotning asosiy komponentlari va ularda aks ettiriladigan minimal axborotlar tarkibini belgilaydi. MHXSlarini qo'llash korxonaning mutlaq vakolatidagi masaladir. Lekin shuni alohida ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 25-fevraldagi PQ-4611-son qaroriga asosan "Aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug'urta tashkilotlari va yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar 2021-yil 1-yanvardan boshlab, MHXS asosida buxgalteriya hisobi yuritilishini tashkil etadi va 2021-yil yakunlaridan boshlab moliyaviy hisobotni MHXS asosida tayyorlaydi, qonun hujjatlarida MHXSga o'tishning ertaroq muddatlari nazarda tutilgan yuridik shaxslar bundan mustasno¹" deb o'tilgan. Shunga ko'ra tadqiqot o'tkazilayotgan "O'rta osiyo trans" Aksiyadorlik jamiyati ham 2021-yil davomida transformasiya jarayonlari amalga oshirildi va buning natijasida korxona transport vositalari qayd etib kelingan O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (5-son BHMS) "Asosiy vositalar"ni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiqlashtirish maqsadida kapital ta'mirlash xarajatlari Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga asosida hisobini takomillashtirish orqali MHXSga o'tildi. MHXSga muvofiq hisoblar rejasi, qoida tariqasida, guruhning buxgalteriya siyosatiga ilova hisoblanadi. Eslatmalarni to'plash va yaratish tezligi ko'p jihatdan hisoblar va sub-hisoblar tafsilotlari darajasiga bog'liq bo'ladi.

Hisoblar rejasida guruh ichidagi qoldiqlarni, tegishli tomonlar bilan hisob-kitoblarni, shuningdek, kerakli kontekstda ma'lumotlarni oshkor qilish imkonini beruvchi tahlillarni ajratib ko'rsatish tavsiya etiladi.

Xulosa

Ta'kidlash joizki, so'nggi paytlarda iqtisodiyotning real sektorida faoliyat yurituvchi avtotransport korxonalari orasida ko'pchilik moliyaviy vositalar bu ham MHXS bo'yicha moliyaviy hisobotlarga tuzatishlar kiritishni nazarda tutadi. Fikrimizcha, bu yerda qiyin nuqtalardan biri moliyaviy aktiv va passivlarni baholash masalasidir, chunki bu kompaniyalar moliya institutlaridan farqli o'laroq, bu borada hali yetarlicha tajriba to'plamagan. Alohida ta'kidlash kerakki, avtotransport korxonalarida birinchi moliyaviy hisobotlarni chiqarish kompaniya uchun muhim va mas'uliyatli qadamdir. Hisobotlarning foydalanuvchilar uchun shaffof bo'lishi, xalqaro standartlarga muvofiq buxgalteriya hisobi uchun asosli boshlang'ich nuqtani ta'minlashi va shu bilan birga, hisobotning narxi foydalanuvchi oladigan foydadan oshmasligi kerak. Shu munosabat bilan, amalga oshirish bosqichida korxona oladigan foydani baholash va ularni tayyorlash xarajatlari bilan bog'lash, shuningdek hisobotni o'z vaqtida va yo'qotishsiz tayyorlash uchun muhimlik chegarasini aniqlash tavsiya etiladi.

¹ Milliy qonunchilik bazasi. <https://lex.uz/ru/docs/-4746047>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Sh.Mirziyoyev.Transport sohasini rivojlantirish bo'yicha yig'ilishdagi nutqi. Xalq so'zi. №212.29.09.2022 y

<https://m.kun.uz/news/2019/06/28/shavkat-mirziyoyev-shahar-jamoat-transportini-aholiga-qulay-arzon-xavfsiz-qilib-berishimiz-kerak>

Moliyaviy hisobotning MHXS bo'yicha transformatsiyasi zarurati, mohiyati va bosqichlari. S.Tashnazarov. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. №3 2017y.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 25-fevraldagi PQ-4611-son qarori Milliy qonunchilik bazasi. <https://lex.uz/ru/docs/-4746047>